

УДК 330.101.8

*Коваленко О. М., к.е.н., доц.
здобувач докторського ступеня
кафедри політичної економії
обліково-економічних факультетів
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ В СИСТЕМІ ТЕОРЕТИЧНИХ І МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ РОЗВИТКУ НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

*Kovalenko O. M., Candidate of Economic
Sciences (Ph. D.) Associate Professor,
Political Economy Department of
Accounting and Economics Faculties,
SHEI «KNEU named after Vadym
Hetman», Kyiv*

INSTITUTIONAL THEORY IN THEORETICAL AND METHODOLOGICAL SYSTEM OF PRINCIPLES OF NEW POLITICAL ECONOMY DEVELOPMENT

Анотація. У статті розкрито функціональну роль інституціональної економічної теорії у розвитку нової політичної економії, формуванні її теоретичних принципів і методологічного потенціалу. Обґрунтовано, що поєднання політичної економії та інституціоналізму дозволяє розширити предмет політичної економії, ввести в його інституціональне поле як об'єкт і предмет дослідження інститути політичної влади, економічної і політичної свободи, певні соціальні інститути.

Annotation. The article reveals the functional role of institutional economic theory in new political economy development, forming its theoretical principles and methodological potential. It is found that the combination of political economy and institutionalism can extend the subject of political economy, can attract to its institutional sphere such institutions as political power, economic and political freedom, some social institutions as object and subject of research.

Ключові слова: інституціональна теорія, нова політична економія, методологічні основи? інституціональне поле предмета досліджень.

Keywords: institutional theory, new political economy, methodological grounds, institutional sphere of subject researches.

Постановка проблеми. Однією з визначальних причин, які впливають на розвиток парадигми та предмета сучасних політико-економічних досліджень, безперечно, є динамізація процесів трансформації економічного та суспільного життя. Як вважає сьогодні значне коло дослідників, ми стоїмо на порозі нової доби синтезу. Подолання безсуб'єктного, позаособистісного аналізу економічних процесів і явищ, орієнтація на створення людиноцентричного господарського механізму, сприйняття багатовимірності та складності економічного життя, усвідомлення того, що різні підходи, школи, напрями визначають лише його окремі аспекти розкривають частки істини, отже, визнання правомірності існування тенденції «руху до синтезуючого мислення, вільного від вузості та конфронтаційності» [1, с. 10], стає центральним, ключовим принципом політико-економічних досліджень.

Усе це обумовлює необхідність пошуку нових теоретичних підходів і методології, здатних надати адекватне висвітлення процесів, що відбуваються, та ефективного інструментарію впливу на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій економічній думці інституціональна теорія займає особливе місце, розвиваючись у різних напрямках. Співвідношення між державою, формами власності та продуктивності, трансакційних витрат досліджується в рамках неінституціональної економічної теорії, а саме в працях Д. Норта, Т. Еггертсона, А. Шастітко. Взаємозв'язок інститутів політичної влади та економічних інститутів, економічної поведінки, агентських відносин та опортунізму, теорії груп, відносин контрактації та політичних важелів влади аналізується в наукових доробках М. Олсона, Е. Тоффлера, О. Уільямсона та багатьох інших.

У методологічному полі сучасної політичної економії представлені роботи багатьох відомих зарубіжних і вітчизняних учених, таких як А. Аتكісон, П. Ульріх, К. Поланьї, Я. Корнаї, В. М. Геєць, А. А. Гриценко, Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук, П. М. Леоненко, В. Н. Черковець та ін. Основні положення, пов'язані з визначенням предмету та ролі нової політичної економії як науки, викладені у працях Скаржинського М. І, Чекмарьова В. В., Тамбовцева В. Л., Нурєєва Р. М.

Постановка завдання. Завданням нашого дослідження є висвітлення функціональної ролі інституціональної економічної теорії у розвитку нової політичної економії, формуванні її теоретичних принципів і методологічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На даний момент економічна наука вже пройшла довгий шлях. Класична політекономічна теорія Сміта та Рікардо змінилася неокласичною економічною теорією, що запропонувала замість загальних філософських концепцій устрою економіки інструменти реального аналізу ринкових відносин. Інструментарій, що спирався на концепції функцій корисності, криві байдужності, модель Вальраса, дозволяв економічній науці того часу давати прогнози та рекомендації господарюючим суб'єктам. І з боку буржуазії, як класу, що народжувався, на подібний аналіз був стійкий попит. На цьому етапі економічна теорія представляла собою науку про ринки та про оптимальний вибір індивідів на ринку. Іншими словами, економіка була наукою про вибір оптимального способу використання рідкісних благ з набору конкуруючих між собою альтернативних варіантів задоволення потреб. То були роки розквіту неокласики та розвитку її методів.

Згодом у другій половині ХІХ ст. наступив етап критики неокласики. Серед найяскравіших спроб зародження альтернативної теорії — традиційний інституціоналізм. Це течія, розквіт якої мав місце в США в період 1860—1930 рр., підкреслювала важливість еволюційного фактору в економіці, критикуючи неокласиків за статичний підхід, що відображав ігнорування історії та існування раціональності учасників взаємодії. Традиційний інституціоналізм, по суті, критикував власне основи неокласичної теорії: модель Вальраса, досконалу раціональність економічних агентів, екзогенність і стабільність їхніх переваг, методологічний індивідуалізм як підхід до аналізу суспільства. Але при всій адекватності висловлюваної на адресу неокласики критики, все ж традиційний інституціоналізм не став основною течією економічної науки.

З 1930-х рр. з'явилися паростки нового напрямку, названого згодом неінституціональною теорією. Спочатку її представників вважали маргіналами, однак незабаром стало зрозуміло, що ця теорія розширила передумови стандартної неокласичної теорії за рахунок залучення в аналіз факторів реальної недосконалості людей і середовища, що їх оточує. Вона не відкинула базові передумови, а лише послабила їх, уможлививши аналіз явищ і ситуацій, які не уклалися в рамки неокласичної теорії. Більша гнучкість відкрила нові можливості та межі аналізу.

У центрі уваги неінституціоналістів — інтерес окремої людини, її стосунки всередині фірми та інших організацій, аналіз ситуацій, що виникають при провадженні певної діяльності, пов'язаної з високими витратами («трансакційні витрати»), укладенням угод, з великими ризиками, неясністю перспективи. Неінституціоналісти фундаментально спираються на неокласичну методологію, виробивши свою наукову мову, свою специфічну термінологію явищ, що вивчаються (напри-

клад, «опортунізм» поведінки тощо). Як зазначає В.Н. Черковець, неoinституціоналізм «простіше за все характеризується поняттям «економічного імперіалізму», що означає перенесення неокласичної методології і його основних понять та інструментів аналізу та інститути позаекономічних сфер — правової, політичної, охорони здоров'я, освіти, сімейно-побутових стосунків» [9, с. 207].

Методологія інституціональної теорії надає нові можливості для осмислення сучасних нестандартних ситуацій як у глобальному, так і в локальних економічних просторах (країнах, регіонах, окремих секторах і сферах економіки), котрі мають специфічні інституціональні умови функціонування та розвитку. Разом з тим у поєднанні з суміжними неекономічними факторами вона забезпечує актуальний міждисциплінарний зв'язок з іншими галузями знань.

Використання досягнень інституціональної та неoinституціональної теорії означає поєднання категоріального та інституціонального аналізу у дослідженнях, і забезпечує перехід сучасної політичної економії на якісно новий рівень можливостей у сутнісному аналізі, оскільки за допомогою інституціональної методології та інституціонального інструментарію такий аналіз набуває рис конкретності, позбуваючись надмірної абстрактизації [5, с. 369].

Слід також відмітити актуальну та конструктивну для сучасної парадигми політико-економічних досліджень методологічну особливість інституціоналізму: визнаючи економіку як сукупність інститутів, що формують ринки і за допомогою яких ринок діє, підкоряючись певним правилам, інституціоналісти, водночас, не зводять свій аналіз лише до ринкових інститутів. Т. Веблен, наприклад, розглядаючи «безпосередньо економічні», або «економічні за своїм характером» інститути, як «економічну структуру суспільства», відмічав їх нерозривний зв'язок з інститутами соціальними [3, с. 215].

Таким чином, інституціоналізм від самого зародження передбачає розширення рамок політичної економії, збагачення її предмета та методології за рахунок визнання об'єктивного характеру взаємодії економічних і позаекономічних, зокрема соціальних чинників економічного розвитку, та необхідності дослідження їхнього впливу на динаміку, терміни та якість змін економічних інститутів за умов трансформаційних процесів сучасності.

Наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. загострилися питання про стратегію політико-економічного розвитку, методах реалізації цієї стратегії як у світі в цілому, так і в окремих країнах, зокрема, під впливом домінуючих міжнародних інститутів, форм і джерел багатства, принципах і законах його розподілу. Відповідь на ці та багато інших питань може дати нова політична економія, поява якої, як напрямку сучасної політичної економії, є наслідком відображення змін у самій теорії і практиці.

У сучасній економічній науці явно прослідковується закономірність завершення методологічного циклу, сформульованого класико-неокласичною доктриною і тенденція інтеграції ідей, гіпотез, котрі фіксують сучасний рівень господарської практики і дають старт нового циклу розвитку, адже економічна наука повинна розкривати сутність багатьох явищ сучасності, реалізуючи суспільну корисність і загальні інтереси існування індивідів, бізнесу, держави, фінансових інститутів і т.д. [7, с. 199].

У США та Великобританії новою політичною економією називають теорію суспільного вибору. Ця теорія, засновником якої є Джеймс Б'юкенен, фокусує увагу на поведінці людини в сфері політики, використовуючи для цього методологічний інструментарій неокласики, а саме максимізацію раціональним індивідом своєї цільової функції — корисності — шляхом вибору і переваг, теорії ціни і витрат, досягнення стабільності політичної рівноваги і її оцінки відповідно до принципу ефективності за Парето. Досліджуються проблеми вибору та надання суспільних благ в умовах прямої і представницької демократії, механізми функціонування політичного ринку, політичний діловий цикл і політична рента, парадокси голосування і т.д.

Розглядаючи політичну економію як науку, що досліджує політичні проблеми економічними методами, Дж. Б'юкенен наголошував, що метою своєї теорії суспільного вибору (нової політичної економії) він поставив «розкриття економічної сутності відносин між особистістю та суспільством і, на цій основі, вироблення конкретних рекомендацій для політиків» [2, с. 110].

Інакше кажучи, нова політична економія, у такому розумінні, зосереджується на проблемах функціонування влади, держави, відносинах між ними та бізнесом. Право на існування такого підходу не викликає сумнівів, але економічний простір, який підлягає даному політико-економічному аналізу, при цьому значно звужується. Все ж сукупність економічних відносин, що традиційно складає предмет політичної економії, значно складніша і не зводиться до проблематики взаємовідносин бізнесу і держави. Висновки цієї теорії мають бути суттєво розширені та доповнені, оскільки політичний процес і відповідні зміни можуть бути визнані ефективними (або ні), якщо вони сприяють ефективній реалізації об'єктивних економічних тенденцій і законів.

Тому поле предмета досліджень нової політичної економії значно розширюється через залучення, по-перше, ширшого кола суб'єктів економічних відносин, по-друге, факторів економічного розвитку, породжених в умовах переходу суспільства від індустріального до постіндустріального, інформаційного. Як зазначає Р.М. Нуреев, «якщо в центрі уваги старої політекономії перебувало виробництво матеріального багатства, то в центрі нової — багатства нематеріального» [6, с. 104]. Тому у поле предмета досліджень нової політичної економії включаються економічні відносини, що виникають з приводу використання нефізичного (людського, соціального) капіталу та продуктів виробництва у формі послуг.

Методологічно близькими новій політичній економії є використання досягнень інституціональної теорії.

Зокрема, Т. Веблен вважав за необхідне перехід в економічній науці від статичної рівноваги, яка має місце у неокласиці, до динамічної (еволюційної) інтерпретації економічних процесів. Цей принцип досить близький до методології нової політекономії, що аналізує економічні відносини не в їхній статиці, а в динаміці як економічну поведінку. Методологічно близьке новій політекономії виділення Т. Вебленом соціальних груп і класів у дихотомії індустрії та бізнесу, цілісне (всупереч фрагментарному) бачення економічної системи, відновлення холистичного підходу до економічного аналізу, що обмежує значення методологічного індивідуалізму.

Дж. Коммонс, як і інші інституціоналісти, вступав у серйозний науковий діалог із традиційною («старою») політичною економією — марксизмом. Визнаючи факт зубожіння пролетаріату лише для ранньої стадії капіталізму, Коммонс критикував Маркса за недооцінку можливостей профспілок і ролі соціальних реформ у поліпшенні положення робітничого класу. У корпораціях, профспілках, політичних партіях як інститутах Коммонс убачав можливості колективного напрямку в поведінці індивідів, створення «груп тиску» для захисту економічних інтересів різних соціальних верств суспільства [8, с. 124]. Роботи Коммонса пронизані ідеями подолання антагонізмів, заміна їх компромісним дозволом конфліктів, угодами, що враховують протилежні економічні інтереси. Ці ідеї цілком співзвучні методологічним принципам нової політичної економії.

Водночас слід зазначити, що у роботах багатьох представників нового інституціоналізму проблеми економічних відносин, їхній прояв у системі інтересів залишаються за межами дослідницької уваги. Але як би не ставилися інституціоналісти до проблем економічних відносин, саме поняття «інститут» у реальності нерозривно пов'язане з цими відносинами, адже інститути втілюють у собі загальне у поведінці людей (формування правил і норм), і в той же час є втілюваними у цій поведінці (підкорення правилам і нормам), тобто утворюють соціальний каркас суспільства, в рамках якого і відбувається діяльність людей.

Отже, суспільство, соціальні групи створюють правила гри, обмежувальні рамки, «які організують взаємини між людьми». Очевидно, що в такий спосіб фіксуються сформовані економічні відносини й реалізуються певні економічні інтереси. В роботах інституціоналістів ця важлива обставина не обговорюється, залишаючись своєрідною «білою плямою». Таке обговорення можливо при синтезі інституціоналізму та нової політичної економії. Щодо проблеми функціонування інститутів та економічних відносин, питання про первинність і вторинність тих або інших не є правомірним. Відображаючи та фіксуючи сформовані економічні відносини, інститути виглядають вторинними, похідними від них. Але, з іншого боку, інститути забезпечують організаційні способи та їх реалізацію щодо формування та розвитку економічних відносин, надаючи їм творчі імпульси. Таким чином, нова політична економія декларує свою близькість інституціональним економічним теоріям.

Нова політична економія відрізняється від класичної політичної економії, насамперед тим, що, по-перше, досліджує економічні відносини не в їхній статичності, а в динаміці як поведінку суб'єктів виробничих відносин, по-друге, не є конфронтаційною, по-третє, оперує не тільки соціальними агрегатами (клас, страта, соціальна група), але й звернена безпосередньо до людини, її індивідуальної відповідальної свободі вибору в економічній поведінці, по-четверте, долає усталені, догматичні конструкції понять продуктивних сил і виробничих відносин, базису та надбудови з ретельним відмежуванням економічної теорії від інших наук, а, навпаки, у руслі сучасного інституціоналізму прагне до міждисциплінарного підходу, залучаючи в простір своїх безпосередніх наукових інтересів проблеми соціології, права, психології, якщо вони невіддільні від цілей економічних досліджень.

Потреба еволюції методології нової політичної економії у рамках саме інституціональної парадигми впливає, у першу чергу, із стану розвитку суспільної системи, який повинен досліджуватися сучасним комплексом методів. Сучасна методологія спирається на діалектичну філософію та логіку, розкриття причинно-наслідкових зв'язків і залежностей у розвитку соціально-економічних систем. Відповідно до засад інституціоналізму відзначається усе більш гуманістична спрямованість цивілізаційного процесу, адже людина, вирішивши проблему технологічних можливостей, матеріального забезпечення своїх потреб, звертає увагу на постматеріальні потреби, органічне поєднання об'єктивного і суб'єктивного, матеріального та ідеального [4, с. 301].

Виновки. Із появою низки чинників, що сформувавши потребу розширення інституціонального поля предмета і методології досліджень в економічній теорії, виникає і набуває швидкого розвитку нова політична економія як напрям сучасної політичної економії. Поєднання політичної економії та інституціоналізму дозволяє розширити предмет політичної економії, ввести в його інституціональне поле як об'єкт і предмет дослідження інститути політичної влади, економічної і політичної свободи, певні соціальні інститути.

На рубежі ХХІ століття очевидно є необхідність розкриття на вищому рівні закономірностей функціонування економічної системи, враховуючи сучасний розвиток техніки і технології, якість трудових ресурсів. Чималий потенціал ефективнішого використання ресурсів закладений при процедурі прийняття рішень, реалізації економічної політики. Саме цим проблемам і присвячені дослідження проблем нової політичної економії.

Література

1. *Абалкин Л.* Экономическая теория на пути к новой парадигме / Л. Абалкин // Вопросы экономики. — 1993. — № 1. — С. 3—20.
2. *Бьюкенен Дж.* Конституция экономической политики / Дж. Бьюкенен // Вопросы экономики, 1994. — № 6. — С. 104—113.

3. Веблен Т. Теория праздного класса: пер. с англ. / Т. Веблен. — М.: Прогресс, 1984. — 183 с.
4. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: курс лекцій / А. С. Гальчинський. — К.: АДЕФ-Україна, 2010. — 572 с.
5. Зайцев Ю.К. К вопросу определения системы институциональных координат предмета и методологии современной политической экономии / Ю.К.Зайцев // Политэкономия: социальные приоритеты. Материалы Первого международного политэкономического конгресса. Т. 1: От кризиса к социально ориентированному развитию: реактуализация политической экономии. — М.: ЛЕНАНД, 2013. — 480 с.
6. Нуреев Р.М. Новая политическая экономия: становление и развитие / Р.М. Нуреев // Вопросы политической экономии. Научный электронный экономический журнал, 2012. — № 1(2). — С. 104—126. — Режим доступа vopoliteco.ucoz.com.
7. Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее. II часть. [текст]: монография / под ред. В.М. Гейца, В.Н. Тарасевича. — К.: ЦУЛ, 2014. — 566 с.
8. Скаржинский М. И. «Белые пятна» и «черные дыры» новой политической экономии / М. И. Скаржинский, В. В. Чекмарев // Свет и цвет в экономике и обществе / под ред. д-ра экон. наук. О. В. Иншакова. — Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2008. — 208 с.
9. Черковец В. Н. Политическая экономия versus экономикс: новое прочтение старых дискуссий / В. Н. Черковец // Политэкономия: социальные приоритеты. Материалы Первого международного политэкономического конгресса. Т. 1: От кризиса к социально ориентированному развитию: реактуализация политической экономии. — М.: ЛЕНАНД, 2013. — 480 с.

Reference

1. Abalkin L. (1993) Ekonomicheskaya teoriya na pyti k novoy paragigme, *Voprosy ekonomiki*, vol.1, pp. 3—20.
2. Byukenen J. (1994) Konstitutsiya ekonomicheskoy politiki, *Voprosy ekonomiki*, vol.6, pp. 104—113.
3. Veblen T. (1984) Teoriya prazdnogo klassa, Progress., Moscow, Russia.
4. Galchinskiy A.C. (2010) Ekonomichna metodologiya. Logika onovlennya, ADEF-Ukraina, Kyiv, Ukraine.
5. Zaitsev U.K. (2013) K voprosy opredeleniya sistemi institutsionalnikh koordinat predmeta i metodologii sovremennoy politicheskoy ekonomii, *Politekonomiya: sotsialnie prioriteti. Materiali Pervogo mezhdunarodnogo politekonomicheskogo kongressa*, vol.1.
6. Nureev R.M. (2012) Novaya politicheskaya ekonomiya: stanovleniye i razvitie, *Voprosi politicheskoy ekonomii*, vol.1(2), pp. 104—126.
7. Politicheskaya ekonomiya: proshloe, nastoyashee, budushee (2014), pod redaktsiyei V.M.Geytsa, V.N.Tarasevicha, TSUL, Kyiv, Ukraine.
8. Skarzhinskiy M.I. (2008) «Belie pyatna» i «chernie diri» novoy politicheskoy ekonomii, *Svet i tsvet v ekonomike i obschestve*, Volgograd, Russia.
9. Cherkovets V.N. Politicheskaya ekonomiya versus ekonomiks: novoe prochtenie starikh diskussiy, *Politekonomiya: sotsialnie prioriteti. Materiali Pervogo mezhdunarodnogo politekonomicheskogo kongressa*, vo l.1.